

**Julita Agnieszka Rybczyńska,
Monika Płoska-Pecio.**

**Działania prawne w interesie
publicznym (litygacja strategiczna)
jako forma działania organizacji
ochrony praw człowieka**

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 12, 99-115

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JULITA AGNIESZKA RYBCZYŃSKA, MONIKA PŁOSKA-PECIO

*Działania prawne w interesie publicznym (litygacja strategiczna)
jako forma działania organizacji ochrony praw człowieka*

Acts at Law in the Public Interest (Strategic
Litigation) as a Form of Action of Human Rights
Organizations

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE - ROLA W PAŃSTWIE DEMOKRATYCZNYM

Organizacje pozarządowe, sektor pozarządowy, „NGO-sy” to grupa podmiotów życia społecznego, których rolą w społeczeństwie demokratycznym jest pośredniczenie pomiędzy społeczeństwem a strukturami władzy publicznej, zagospodarowanie przestrzeni społecznej, stworzenie społeczeństwa obywatelskiego, werbalizacja i realizacja interesów grupowych; realizacja zainteresowań obywateli, tworzenie społecznych sieci bezpieczeństwa dla osób społecznie zmarginalizowanych, słabszych, potrzebujących wsparcia; działalność charytatywna. Są one niezbędnym elementem demokratycznych systemów i oznaką, że w państwie istnieje demokracja nie tylko w sensie formalnym i instytucjonalnym, ale i społecznym; im węższa sfera pozarządowa (społeczeństwa obywatelskiego), tym większe zagrożenia autorytarnych poczynań państwa. Sektor pozarządowy odgradza obywateli od aparatu państwowego, jego arbitralności czy nadopiekuńczości. Razem z samorządem lokalnym jest oznaką decentralizacji. Także można w nim upatrywać istoty obywatelskości, aktywności obywateli.

Juan Linz i Alfred Stepan w *The problems of Democratic Transition and Consolidation* piszą, że społeczeństwo obywatelskie to „arena, gdzie samoorganizujące się grupy, ruchy społeczne i jednostki, relatywnie autonomiczne w stosunku do państwa starają się artykułować wartości, tworzyć stowarzyszenia, popierać swoje interesy”.¹ Uznają oni społeczeństwo obywatelskie za warunek

¹ J. Linz, A. Stepan, *The Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore/Londyn, 1998, s. 7.

skonsolidowanej demokracji i uważają, że jego dwie główne funkcje to generowanie idei i wartości oraz monitorowanie aparatu państwowego i procesów organizacji gospodarczej.²

FORMY DZIAŁAŃ W INTERESIE SPOŁECZNYM PODEJMOWANE PRZEZ
ORGANIZACJE DZIAŁAJĄCE NA RZECZ OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Specyficzną grupę organizacji pozarządowych stanowią działające na rzecz ochrony praw człowieka. Ich celem jest praca mająca na celu poprawienie przestrzegania praw człowieka, budowę rządów prawa i instytucji politycznych i prawnych sprzyjających ochronie praw człowieka. Działania te mogą mieć różną naturę. Trzeba pamiętać, że obok organizacji o zasięgu ogólnosiwiatowym (Amnesty International, Helińska Federacja Praw Człowieka), których działalność ma charakter międzynarodowy, a zainteresowania i akcje dotyczą naruszeń praw człowieka w różnych krajach i które mają swoje oddziały krajowe, działają organizacje regionalne, obejmujące jedno państwo lub wręcz lokalne. Obok organizacji zajmujących się wszystkimi aspektami praw człowieka mamy do czynienia z organizacjami wyspecjalizowanymi, których centrum zainteresowania są konkretne grupy społeczne lub grupy ofiar naruszeń praw człowieka, np. więźniowie sumienia i polityczni, środowisko dziennikarskie i problem wolności słowa, takie grupy jak kobiety, dzieci, homoseksualiści, mniejszości narodowe, ojcowie itd.

A zatem misja (obszar działania organizacji) może być określona według kryterium zasięgu terytorialnego (organizacje lokalne, regionalne, obejmujące cały kraj lub kontynent, międzynarodowe, ogólnosiwiatowe), zasięgu przedmiotowego (typ naruszeń praw człowieka, którymi organizacja się zajmuje), zasięgu podmiotowego (grupy ofiar naruszeń), charakteru działań organizacji.

Z punktu widzenia charakteru działań wyraźny jest podział na działania polityczne, prawne, edukacyjne, organizacyjne, popularyzatorskie itd. Podział ten nie jest rozłączny, często poszczególne akcje i programy prowadzone przez organizacje praw człowieka składają się z działań o różnym charakterze. Krótko charakteryzując każdą z grup, należy powiedzieć, że:

* działania **polityczne** to te, gdzie organizacje praw człowieka starają oddziaływać na proces polityczny na poziomie lokalnym, krajowym albo międzynarodowym w celu zwiększenia ochrony praw człowieka, czyli np. ustanowienia lepszego prawa, zmiany dotychczasowej praktyki politycznej w tym zakresie; wstrzymania naruszeń praw człowieka, stworzenia instytucji itd. Instrumentami działań politycznych jest lobbing, wspieranie czy stymulowanie inicjatyw legislacyjnych, naciski polityczne osób, organizacji, opinii publicznej

² *ibid.*, s. 14.

na ustawodawców, informowanie społeczeństwa o poczynaniach rządu, poszczególnych polityków itd. Szczególny typ działań politycznych stanowią.

* **działania publiczne**, tzn. takie, gdzie nacisk na proces polityczny wywierany jest poprzez mobilizowanie obywateli do zbiorowych wystąpień publicznych, np. akcje protestu, petycje obywatelskie, demonstracje, przemówienia publiczne, wiece, marsze, wreszcie strajki, głodówki.

* **działania prawne** mają na celu walkę z naruszeniami praw człowieka przed organami ochrony prawa w państwie i organizacjach międzynarodowych; (przede wszystkim przed sądami i organami quasi-sądowymi); działania prawne mogą mieć charakter doraźnej pomocy prawnej czy prowadzenia spraw o naruszenia w indywidualnych przypadkach lub mieć charakter tzw. litygacji strategicznej, której celem jest zmiana standardów prawnych lub praktyki stosowania prawa poprzez działania przed sądami lub innymi organami; innymi formami działań prawnych w interesie publicznym są tzw. *class actions, impact litigation*,

* **działania edukacyjne** - mają na celu włączenie do procesów edukacyjnych w szkołach różnego szczebla, jak i do edukacji nieformalnej oraz edukacji dla dorosłych (kształcenie nauczycieli, prawników, policjantów, służby więziennej, dziennikarzy, lekarzy), problematyki praw człowieka, praworządności itd., jak również tworzenie programów nauczania, w których podkreśla się konieczność ochrony praw człowieka.

* **monitoring praw człowieka** - czyli gromadzenie wedle zaplanowanych sposobów postępowania danych dotyczących rodzaju i zasięgu naruszeń praw człowieka w wybranym obszarze; opracowywanie tych informacji, porównywanie ze standardami ochrony praw człowieka przewidzianymi przez konstytucję i prawo międzynarodowe; ustalanie przyczyn naruszeń i wskazywanie, co należy zmienić, by poprawić stan ochrony praw człowieka na danym obszarze; przygotowywanie materiałów potrzebnych do przyszłych działań politycznych, prawnych i edukacyjnych.

Obok tych najczęściej spotykanych i z punktu ochrony praw człowieka najistotniejszych form działań nie należy zapominać o tym, że organizacje praw człowieka podejmują też:

* **działania popularyzatorskie** - mają za zadanie informowanie i upowszechnianie w społeczeństwie wiedzy o prawach człowieka, możliwościach ochrony w indywidualnych wypadkach, zwracanie się do opinii publicznej w szczególnych przypadkach spraw ochrony praw człowieka itd., a także podnoszenie świadomości i wrażliwości co do naruszeń praw człowieka poprzez akcje informacyjne.

* **działania organizacyjne** - tworzenie organizacyjnej infrastruktury, zbieranie pieniędzy, tworzenie koalicji organizacji, doraźna pomoc w przypadkach naruszeń praw człowieka.³

³ Por. D. Petrova, *Political and legal Obstacles to the Development of Public Interest Law*, East European Constitutional Review, Vol. Fall 1996, s. 62-72.

DZIAŁANIA PRAWNE W INTERESIE PUBLICZNYM

Do grupy działania prawne w interesie publicznym należy wszczynanie, przystępowanie lub wspieranie postępowania przed organami sądowymi, quasi-sądowymi lub innymi organami ochrony prawa. Przedmiotem postępowań są naruszenia praw człowieka. Postępowania mogą mieć charakter postępowań:

- * cywilnych,
- * karnych,
- * administracyjnych,
- * konstytucyjnych,
- * dyscyplinarnych,
- * przed międzynarodowymi organami ochrony praw człowieka.

Działania prawne organizacji praw człowieka mogą przyjmować różnego rodzaju charakter, ale zasadniczo dzielą się na dwie grupy:

* działania prawne w indywidualnych przypadkach (np. pomoc w usunięciu naruszeń praw w stosunku do konkretnej jednostki).

* litygacja strategiczna, kiedy to celem działań prawnych jest nie tylko załatwienie konkretnej sprawy (np. przerwanie niezgodnego z prawem pozbawienia wolności), ale także skutek systemowy, czyli zmiana niedoskonałego prawa lub niedoskonałej praktyki jego stosowania (tzn. uznanie takiego pozbawienia wolności za sprzeczne z konstytucją albo prawem międzynarodowym, a zatem niedopuszczalne w praktyce działania organów władzy publicznej).

Litygacja strategiczna jest zatem szczególnego rodzaju działaniem prawnym na rzecz interesu publicznego. Oznacza wszczynanie lub przystępowanie do toczącego się postępowania, zwykle przed sądem, w celu kształtowania systemu prawnego poprzez precedensowy lub *erga omnes* charakter rozstrzygnięcia sądu w takim postępowaniu. Efektem litygacji strategicznej jest zmiana prawa lub istotna zmiana praktyki stosowania prawa.

O ile w sprawie indywidualnej staramy się pomóc ofierze naruszeń, to w litygacji strategicznej naszym celem jest też usunięcie przyczyny takich naruszeń w ogóle, tj. usunięcie wadliwego przepisu, uznanie jego niekonstytucyjności; korekta praktyki działania organu państwowego, ukaranie sprawców naruszenia w celu „odstraszenia” innych, zwrócenie uwagi opinii publicznej na jakiś szczególny typ naruszeń, wywołanie konkretnej polityki organów państwa; spowodowanie decyzji organu międzynarodowego nakazującej zmianę praktyki organów krajowych itd.; czyli w pewnym sensie efektu *erga omnes*, stąd też tego typu działania prawne opatruje się często określeniem działań prawnych w interesie publicznym *sensu stricto*.*

⁴ Na temat różnych form litygacji strategicznej por. E. Rekosh i in. (red.), *Persuading the Public Interest*, New York, 2001, s. 81-114.

Litygacja strategiczna może przyjmować różne formy. Najczęściej spotykane są:

* *List przyjaciela sądu (amicus curiae brief)* - opinia, raport lub pogląd w sprawie przekazany sądowi orzekającemu w danej sprawie przez podmiot niebiorący w niej udziału, np. organizację społeczną, zawodową, osobę lub grupę osób o wyjątkowej wiedzy naukowej lub profesjonalnej na temat istotny w sprawie; list przyjaciela sądu dotyczy najczęściej kwestii prawnych (np. poglądów na stan prawny, możliwości interpretacyjnych, kwestii prawoporównawczych), ale może dotyczyć faktów i okoliczności istotnych w sprawie (np. stanu badań naukowych nad daną kwestią; częste są raporty organizacji praw człowieka na temat stanu naruszeń praw człowieka w danym regionie czy państwie); *amicus curiae* brze/składany jest najczęściej z zachowaniem i podkreśleniem neutralności autora w sprawie; dopuszczenie listu i wzięcie go pod uwagę pozostawione jest zwykle uznaniu tegoż sądu.

* *Powództwo zbiorowe (class action)* - popularna zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych forma działań prawnych na rzecz interesu publicznego (najczęściej sprawy odszkodowawcze z zakresu praw konsumenckich, deliktów prawa cywilnego np. związanych z zanieczyszczeniem środowiska, nadużyciem prawa do reklamy); powództwo jest wszczynane przez reprezentantów całej grupy („klasy”) poszkodowanych; wszyscy poszkodowani muszą być poinformowani po zawiśnięciu sprawy i wyrazić wolę w niej uczestniczenia; orzeczenie dotyczy wszystkich członków „klasy” poszkodowanych.

* *Impact litigation* - sprawy sądowe prowadzone z zamiarem uzyskania jak największego rozgłosu, efektu *erga omnes*, wpływu na rozstrzygnięcie ważnej kwestii społecznej; przy tego typu litygacji chodzi nie tylko o uzyskanie systemowej zmiany prawa, ale też o wpływ na decyzje polityczne (np. legislacyjne).

FILOZOFIA, PRAKTYKA I TRADYCJE DZIAŁAŃ PRAWNYCH ORGANIZACJI W INTERESIE PUBLICZNYM

Jedną z oświeceniowych zasad państwa demokratycznego jest zasada trójpodziału władzy, w której obok organów władzy ustawodawczej i wykonawczej ważną rolę ustrojową pełni trzecia władza, czyli sądy. Właśnie rozwój systemów politycznych i prawnych, w których sądy stały się rzeczywistą władzą, rozstrzygającą spory między obywatelami, a także między władzą publiczną a obywatelami, są naturalnym otoczeniem, w którym staje się możliwa strategiczna akcja prawna organizacji czy grup obywatelskich. Właśnie „państwo sądów”, w którym prawo do sądu pozwala obywatelowi na zwracanie się do sądu w celu ochrony jego praw, w tym praw i wolności obywatelskich, jest warunkiem *sine qua non* działań prawnych w interesie publicznym.

Można powiedzieć, że działania prawne na rzecz interesu publicznego, a zwłaszcza tradycja litygacji strategicznej, rozwinęła się najpierw w Stanach Zjednoczonych. Łączy się to z dwoma cechami tamtejszego systemu.

Po pierwsze w Stanach Zjednoczonych ukształtował się system prawny oparty na prawie zwyczajowym i sędziowskim tworzeniu prawa, zwany potocznie systemem precedensowym. W tym systemie rozstrzygnięcia sądów w danej sprawie mogą uzyskać efekt precedensu. Stąd też obywatele i inne podmioty prawne toczące spory przed sądami mogą z dużą akuratnością przewidzieć, jakie będzie oddziaływanie danej decyzji sądowej na cały system prawny. Wytworzyło to jednocześnie szczególne podejście adwokatów i prawników, którzy starają się wyszukać precedensy przydatne w danej sprawie, a także rozpowszechniło przekonanie, że rozwiązanie pewnych kwestii społecznych czy politycznych może nastąpić poprzez decyzję sądu, która ma charakter precedensu, a więc staje się obowiązującą normą.

Drugą cechą systemu amerykańskiego, która sprzyja litygacji strategicznej to fakt, że Konstytucja Stanów Zjednoczonych zawiera system praw i wolności obywatelskich; a ranga konstytucji pozwala sądom na ocenę konstytucyjności aktów prawnych. W wyniku interpretacji Konstytucji w dziewiętnastym wieku doszło poza tym do znacznego umocnienia ustrojowej roli Sądu Najwyższego USA, w tym rozwinięcia jego kompetencji co do oceny zgodności z konstytucją decyzji władz administracyjnych i ustawodawczych szczebla federalnego oraz władz stanowych. Stąd też już w dziewiętnastym wieku miały miejsce przed Sądem Najwyższym USA sprawy, w których występował element litygacji strategicznej, kiedy to rozstrzygnięcie Sądu miało efekt dla całego systemu prawnego.

Wzmocnienie w USA społeczeństwa obywatelskiego spowodowało, że już od końca dziewiętnastego wieku w USA działają organizacje na rzecz ochrony praw jednostki. Początkowo są to głównie sprawy prowadzone przez organizacje przedsiębiorców przeciwko interwencjonistycznym decyzjom państwa (konstytucyjne prawo własności); sprawy prowadzone przez związki zawodowe, które zaczynają w Stanach Zjednoczonych rosnąć w siłę (wolność zrzeszania) a także, co z naszego punktu widzenia jest najistotniejsze, organizacje mające na celu ochronę wolności obywatelskich (wolność słowa i przekonań) i zwalczające dyskryminację rasową (doświadczenia NAACP i ACLU).⁵

System kontynentalny, czyli europejski system prawa stanowionego, jest dużo mniej podatny na tego typu działania prawne dlatego, że decyzje sądów mają w nim właściwie efekt *inter partes* i nie ma właściwie precedensów sądowych. Także ustrojowa rola sądów była w Europie dużo słabsza, prawa człowieka i obywatela pozostawały raczej deklaracją polityczną a nie normą

⁵ Na temat amerykańskiej tradycji litygacji strategicznej por. m.in. L. Rabben, *Fierce Legion of Friends. A History of Human Rights Campaigns and Campaigners*, Brentwood, 2002, s. 107-172; N. Aron, *Liberty and Justice for All. Public Interest Law in the 1980s and beyond*, Westview Press, Boulder/London 1989.

konstytucyjną, na podstawie której orzekał sędzia w indywidualnej sprawie. Kontynentalny europejski sędzia orzekał na podstawie ustaw i był nimi związany. Postawy sędziów, a także adwokatów są w Europie bardziej statyczne, nieaktywistyczne.

Dopiero połowa dwudziestego wieku przynosi do systemów europejskich instrumenty umożliwiające działania prawne w interesie publicznym, a konkretnie litygacje strategiczną. Następuje recepcja idei kontroli konstytucyjnej i w większości demokracji europejskich pojawiają się sądy i trybunały konstytucyjne, a obywatele i organizacje zdobywają prawo do skargi konstytucyjnej, jeżeli ich prawa konstytucyjne są naruszane. Decyzje sądów konstytucyjnych o niezgodności z konstytucją mają najczęściej efekt taki, że przerywają obowiązywanie danego przepisu lub całego aktu prawnego.

Innym typowo europejskim instrumentem często wykorzystywanym do litygacji strategicznej jest sądownictwo administracyjne, rozwijające się w Europie (Austria) w dwudziestym wieku w wyniku rozwoju prawa administracyjnego jako oddzielnej dziedziny prawa. Sądownictwo administracyjne pozwala obywatelom kwestionować zgodność z prawem decyzji administracyjnych wydawanych przez organy władzy publicznej. Postępowanie przed takimi sądami daje zatem duże możliwości działań prawnych w interesie publicznym, zwłaszcza dla organizacji praw człowieka, których naruszenia spowodowane są najczęściej przez działania lub zaniechania organów państwa. Na przykład większość organizacji prowadzących działania prawne w interesie publicznym w Polsce kładzie duży nacisk na postępowanie przed NSA jako możliwości wzruszenia decyzji administracyjnych naruszających prawa obywateli.

W związku z tymi ograniczeniami w wielu krajach Europy, w tym w tzw. nowych demokracjach, litygacja strategiczna wiąże się nie z wykorzystywaniem istniejących instrumentów, ale z próbami rozszerzenia drogi sądowej i praw do sądu, czyli próbami stworzenia nowych możliwości litygacji w sytuacjach, gdy system prawny takich możliwości nie przewiduje, np. poprzez rozszerzenie legitymacji procesowej albo dopuszczalności drogi sądowej.

Najważniejszym doświadczeniem litygacji strategicznej w powojennej Europie demokratycznej jest system praw człowieka wypracowany na podstawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Indywidualna skarga pozwalająca osobom podlegającym jurysdykcji państw-stron konwencji na skarżenie się do Strasburga na naruszenia praw przez państwa, stała się wyśmienitym instrumentem do wykorzystania przez organizacje praw człowieka. Quasi-precedensowy charakter orzecznictwa organów strasburskich i ich oddziaływanie na krajowe systemy prawa stworzył możliwość wykorzystywania tego systemu zarówno w sprawach indywidualnych, jak i w litygacji strategicznej.⁶

⁶ Szerzej na ten temat M. A. Nowicki, *Organizacje pozarządowe w postępowaniu przed Europejską Komisją i Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu*, „Państwo i Prawo”, 8-9/1996.

DOSTĘPNE W POLSKIM SYSTEMIE PRAWNYM INSTRUMENTY
LITYGACJI STRATEGICZNEJ

Organizacje przystępujące do litygacji strategicznej opracowują zazwyczaj katalogi instrumentów pozwalających organizacjom pozarządowym w ich państwie prowadzić działania prawne w imieniu własnym albo ofiar naruszeń. Katalogi te powstają w drodze analizy wszystkich dostępnych procedur sądowych i quasi-sądowych. Polski system prawny pozwala organizacjom na działania prawne za pomocą m.in. takich instrumentów, jak udział przedstawiciela organizacji społecznej w procesie (kpc, kpk, kkw), skarga w interesie publicznym (kpc), oświadczenia i poglądy prawne, pytania prawne do SN, udział organizacji społecznej w postępowaniu administracyjnym, skarga do sądu administracyjnego, skargi i wnioski (kpa), zawiadomienia o przestępstwie, skargi do organizacji międzynarodowych, wnioski do Rzecznika Praw Obywatelskich i indywidualna skarga konstytucyjna.

Należy pamiętać, że nie wszystkie instrumenty działań prawnych w danym systemie prawa pozwalają osiągnąć efekt systemowej zmiany. W polskim systemie prawnym efekt systemowy dają takie instrumenty, jak skarga konstytucyjna, pytania prawne do Sądu Najwyższego, skargi indywidualne do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, skargi do Komitetu Praw Człowieka ONZ.

Trzeba jednak pamiętać, że ze względu na rangę orzeczeń Sądu Najwyższego, wszelkie orzeczenia SN dają efekt quasi-systemowy (orzeczenie kasacyjne w postępowaniu karnym i cywilnym, rewizja nadzwyczajna w postępowaniu sędowo-administracyjnym). Orzeczenia takie formalnie rzecz biorąc nie zmieniają prawa, ale ze względu na rangę organu wydającego oddziałują na sposób orzekania w innych sprawach.

Przejdziemy teraz do omówienia wybranych form działań prawnych w interesie publicznym dostępnych dla organizacji społecznych w Polsce, zawiązując je do litygacji strategicznej prowadzonej przez bezpośrednie przystępowania i uczestniczenia organizacji pozarządowych w postępowaniu przed sądami powszechnymi w sprawach cywilnych i karnych.

Zauważyć należy, że z punktu widzenia litygacji strategicznej umiejętny wybór i przeprowadzenie postępowań krajowych jest pierwszym krokiem do dalszych działań, od którego zależy ich powodzenie. Wyczerpanie drogi krajowej (wewnętrznych procedur) umożliwi z formalnego punktu widzenia nie tylko wykorzystanie w systemie prawa krajowego takich instrumentów, jak skarga konstytucyjna czy kasacyjna, ale też instrumentów prawa międzynarodowego takich, jak między innymi indywidualna skarga wnoszona do Strasburga na podstawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Konstytucja RP w art. 182 przewiduje udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, który ma być określony przez ustawę. Konstytucja

ustanawiając zasadę udziału obywateli w wymiarze sprawiedliwości, pozostawia jednocześnie ustawodawcy określenie udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości.

UDZIAŁ ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH W POLSKIM POSTĘPOWANIU CYWILNYM I KARNYM JAKO FORMA LITYGACJI STRATEGICZNEJ

UDZIAŁ ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH W PROCESIE CYWILNYM

Organizacje społeczne są organizacjami osób fizycznych, które zostały powołane dla wypełnienia ważnych społecznie celów, ujętych w ich statutach. Organizacjom tym została przyznana możliwość procesowej realizacji ochrony praw obywateli. Zgodnie z treścią art. 8 kpc organizacje społeczne mogą w sytuacjach przewidzianych w ustawie spowodować wszczęcie postępowania lub wziąć udział już w toczącym się postępowaniu - pod warunkiem, że ich zadania nie polegają na prowadzeniu działalności gospodarczej, a celem ich działania jest ochrona praw obywateli.

Zgodzić się trzeba ze stanowiskiem Teresy Misiuk, że celem działania organizacji społecznej w postępowaniu cywilnym jest nie tylko dobro jednostki, ale potrzeba ochrony interesu społecznego, w sytuacji bezczynności jednostki „narażającej”, poprzez zaniechanie wykonania swych uprawnień, również interes całego społeczeństwa.⁷ Stwierdzenie powyższe nabiera szczególnie aktualności w aspekcie prowadzenia przez organizację pozarządową, zajmującą się ochroną praw człowieka, litygacji strategicznej, której zadaniem jest rozstrzygnięcie jakiegoś generalnego problemu w skali społecznej, np. przy powszechnym naruszaniu praw, co często nie jest wykonalne przy prowadzeniu indywidualnych procesów cywilnych. Celem litygacji strategicznej jest bowiem zmiana standardów prawnych lub wykładni prawa, a nie tylko ochrona prywatnego interesu. Planując litygację strategiczną, można zakładać przegranie procesu krajowego (grać by przegrać), co ewidentnie koliduje z interesem jednostki.

Udział organizacji społecznej w postępowaniu cywilnym może polegać na:

- wszczęciu postępowania cywilnego w celu dochodzenia praw obywateli w sprawach o roszczenia alimentacyjne oraz w sprawach o ochronę konsumentów (jeśli zadania organizacji nie polegają na prowadzeniu działalności gospodarczej) - na podstawie art. 61 par 1 kpc i w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych - na podstawie art. 462 kpc;
- wstąpieniu do postępowania już toczącego się w sprawach określonych w art. 61 par. 1 kpc oraz w art. 61 par. 3 kpc, czyli w sprawach o ochronę

⁷ T. Misiuk, *Zadania organizacji społecznych w sądowym postępowaniu cywilnym*, PiP, z. 9/1966, s. 304.

środowiska, konsumentów i praw z tytułu wynalazczości, pod warunkiem wyrażenia zgody przez powoda;

- przedstawienie poglądu istotnego dla sprawy przez wymienione wyżej organizacje, pod warunkiem, że nie uczestniczą one w sprawie - na podstawie art. 63 kpc;
- byciu pełnomocnikiem strony w wypadkach wskazanych w ustawie.

Wszczywanie procesu i wstępowanie do toczącego się postępowania przez organizację społeczną w sprawach o ochronę praw obywateli

Aby organizacja społeczna mogła wszcząć postępowanie lub przyłączyć się do już toczącego się postępowania, musi spełniać zarówno przesłanki podmiotowe, jak i przedmiotowe.

Przesłanki podmiotowe to warunki, jakim musi odpowiadać organizacja, by móc wszcząć postępowanie. Nie może to być organizacja społeczna, której zadanie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej. Określenie uprawnień organizacji zostało pozostawione Ministrowi Sprawiedliwości (odesłanie znajdujące się w art. 61 par. 1 i 3 kpc). Z zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 listopada 2000 r. w sprawie określenia wykazu organizacji społecznych uprawnionych do działania przez sądami w imieniu lub na rzecz obywateli (Dz.U. z 21.11.2000 r.) wynika, iż NGO-sy jako organizacje działające w zakresie ochrony praw człowieka mogą wytaczać powództwa i wstępować za zgodą powoda do toczącego się postępowania we wszystkich sprawach wymienionych w art. 61 kpc, za wyjątkiem spraw z zakresu wynalazczości.

Jednocześnie podkreślić należy, że nie we wszystkich sprawach krąg podmiotów mających zdolność sądową może być ograniczony do wykazu zawartego w rozporządzeniu MS. W procesach o ochronę środowiska prawo dochodzenia roszczeń ujętych w art. 100 ust. 1 ustawy z 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. nr 3, poz. 6 ze zm.) przysługuje każdej organizacji społecznej, o której mowa w art. 99 ust. 1 powołanej ustawy niezależnie od tego, czy organizacja ta jest wymieniona w wydanym na podstawie art. 61 kpc zarządzeniu MS.⁸

Przesłanki podmiotowe określają natomiast, jakie roszczenia mogą być dochodzone przez organizacje społeczne na rzecz obywateli i w jakich mogą one przez wstąpienie do postępowania współdziałać w celu udzielenia tej ochrony jednostkom. Jak wynika to z przepisów kpc, są to następujące roszczenia:

⁸ Uchwała SN III CZP 76/89, OSNCP 1990/6/71. W cytowanej uchwale SN, mającej moc zasady prawnej, wyrażony jest pogląd, że art. 100 ustawy o ochronie środowiska daje organizacjom społecznym spełniającym wymagania określone w art. 99 prawo do powództwa, czyli zdolność sądową nie ze względu na zindywidualizowane prawa podmiotowe swoje czy cudze - jak to ma miejsce w sytuacjach opisanych w art. 64 par. 2 kpc, ale ze względu na potrzebę zapewnienia szeroko rozumianej ochrony środowiska.

- roszczenia alimentacyjne - a więc dotyczące środków utrzymania, a także w miarę potrzeby wychowania (art. 128 kro), których dostarczenie obciąża krewnych w linii prostej i rodzeństwo oraz małżonków, przysposabiającego i przysposobionego, męża matki, żonę ojca i pasierbów;

- sprawy o ochronę konsumentów - odnoszące się do umów między nabywcą lub usługobiorcą a profesjonalnym kontrahentem prowadzącym działalność gospodarczą;

-sprawy o ochronę środowiska -dotyczą wszelkich działań, które naruszają środowisko, w tym np. roszczeń, które zmierzają do pokrycia wyrządzonych szkód oraz żądań zmierzających do wstrzymania działalności zagrażającej środowisku - wytaczanych na podstawie ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. Ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. z 1994 r. nr 49 poz. 196 ze zm.);

- sprawy o ochronę praw z tytułu wynalazczości wynikające z ustawy z dnia 30 czerwca 2000 r. prawo własności przemysłowej (Dz.U. z 2001 r. nr 49, poz. 508);

-roszczenia pracowników ze stosunku pracy, ze spółdzielczej umowy o pracę i świadczeń pieniężnych z ubezpieczenia społecznego wymienione w art. 476 par. 1, 2 i 3 kpc.

Organizacja społeczna może wytoczyć powództwo nie tylko na rzecz swoich członków, ale też osób niebędących jej członkami. Jest to pogląd wyrażony zarówno w doktrynie,⁹ jak i orzecznictwie SN.¹⁰

Organizacja społeczna, która wytacza powództwo na rzecz oznaczonej osoby, jest stroną powodową w znaczeniu formalnym. Sąd obowiązany jest zawiadomić osobę, na rzecz której wytoczono powództwo oraz doręczyć jej odpis pozwu, aby mogła wystąpić w charakterze powoda (*vide* par. 129 ust. 2 regulaminu wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych - Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 19.11.1987 r.)- Skutki procesowe niedopełnienia tych czynności mogą mieć zasadnicze znaczenie, szczególnie w sprawach niemajątkowych. Zgodnie bowiem z treścią art. 58 kpc w związku z art. 62 kpc wyrok prawomocny zapadły w sprawie dotyczącej praw niemajątkowych wytoczonej przez organizację społeczną ma powagę rzeczy osądzonej pomiędzy stroną, na rzecz której organizacja wytoczyła powództwo, a stroną przeciwną. W sytuacji gdyby zapadł wyrok oddalający powództwo, a strona na rzecz której wytoczono powództwo nie byłaby zawiadomiona o toczącym się postępowaniu, wówczas przyjąć należy, że pozbawiona została możliwości obrony swych praw.¹¹

⁹ T. Misiuk, *op. cit.*, s. 304-305.

¹⁰ Postanowienie SN II UK.N 556/00 M. Prawn, nr 8/2001 s. 430 stanowiące, że: „określone w art. 462 kpc prawo organizacji społecznej do wszczęcia postępowania na rzecz ubezpieczonych oraz wstępowania do toczącego się już postępowania, o którym mowa w art. 61 kpc nie jest uzależnione od członkostwa w organizacji osoby, na rzecz której ta organizacja działa”.

¹¹ T. Misiuk „Głosa do wyroku SN z 16.11.1965,1 PR 389/65” PiP z. 6/1966, s. 1092.

Osoba, na rzecz której wytoczono powództwo, jest stroną w znaczeniu materialnym. Jeśli zdecyduje się wstąpić do procesu jako powód, to dochodzi do współczesnictwa jednolitego pomiędzy nią a organizacją społeczną (art. 73 par. 2 kpc). Nie może ona jednak skutecznie cofnąć powództwa, jeśli organizacja społeczna się temu sprzeciwia, podobnie organizacja nie może cofnąć powództwa w sytuacji, gdy do procesu wstąpiła osoba, na rzecz której wytoczyła powództwo. W sytuacji gdy organizacja społeczna uzna, że osobie, na rzecz której wytoczyła powództwo, nie przysługuje ochrona prawna lub, że nie osiągnie celów wyznaczonych przez podjęcie litygacji strategicznej, pozostaje jej wystąpić z toczącego się procesu.

Zawarcie ugody, zrzeczenie się roszczenia lub uznanie powództwa zawsze będzie wymagało uzgodnień pomiędzy organizacją a stroną procesu, którą reprezentuje. Organizacja nie jest uprawniona do samodzielnego rozporządzania przedmiotem sporu.

Organizacja społeczna -podobnie jak prokurator zwolniona jest od obowiązku uiszczenia kosztów sądowych. Jednakże organizacja winna rozważyć zawsze sytuację materialną osoby, na rzecz której wytacza powództwo, szczególnie gdy chodzi o dochodzenie roszczeń, z których ochroną nie wiąże się ustawowe zwolnienie od kosztów sądowych.

Wstępując do już toczącego się postępowania, organizacja społeczna ma status osoby trzeciej, działającej na rzecz strony. Wstąpienie organizacjami może nastąpić w każdym stadium postępowania przed I i II instancją. Nie jest to natomiast możliwe w postępowaniu kasacyjnym ze względu na treść art. 392 par. 2 kpc w związku z art. 62 kpc.

Sąd, po zgłoszeniu się organizacji społecznej do udziału w sprawie bada, czy jest ona do tego uprawniona. Jeśli stwierdzi, iż organizacja takiego uprawnienia nie ma, winien wydać postanowienie o niedopuszczeniu jej do udziału w sprawie. Postanowienie powyższe podlega zaskarżeniu na mocy art. 394 kpc.

Przedstawienie sądowi istotnego poglądu dla sprawy przez organizację społeczną

Zgodnie z art. 63 kpc organizacje społeczne upoważnione do wytaczania powództw i przystępowania do toczącego się już postępowania, które nie uczestniczą w sprawie, mogą przedstawić sądowi istotny dla sprawy pogląd wyrażony w uchwale lub oświadczeniu ich należycie umocowanych organów.

W literaturze jest kwestią kontrowersyjną, czy pogląd organizacji społecznej może polegać na przedstawieniu sądowi społecznej oceny stanu faktycznego sprawy,¹² czy też nie może zawierać oceny stanu faktycznego ani wskazania nowych faktów czy też dowodów w sprawie.¹³

¹² T. Misiuk, *Zadania...*, s. 312.

¹³ M. Piekarski „Przedstawienie przez organizację społeczną ludu pracującego sądowi w postępowaniu cywilnym poglądu istotnego dla sprawy”, *PiP* z. 4-5/1967, s. 756. Autor stoi na stanowisku, iż pogląd przedstawiany przez organizację musi mieć ogólny charakter, bez wdawania się w ocenę sytuacji prawnej uczestnika postępowania.

Slusznym stanowiskiem w powyższej kwestii wydaje się być stanowisko T. Misiuk, w którym autorka stwierdza, że rozumienie art. 63 kpc pozwala przyjąć, że pogląd istotny dla sprawy może dotyczyć okoliczności konkretnej sprawy, które mają dla niej zasadnicze znaczenie, a zatem tak wyrażony pogląd może w rezultacie przyczynić się do ochrony w przyszłości praw innych obywateli. Niewątpliwie przyznać należy za M. Piekarskim, iż organizacja społeczna w świetle art. 63 kpc nie jest uczestnikiem postępowania (co wynika wprost z przepisu), ale nie można też przyjąć, że nie ma ona w związku z tym prawa przedstawić poglądu zawierającego ocenę sytuacji prawnej uczestnika postępowania.

Odnosnie do etapu postępowania, na jakim organizacja społeczna może przedstawić pogląd istotny dla sprawy, przyjąć należy, iż dopuszczalnym jest przedstawienie poglądu na każdym etapie postępowania zarówno przed sądem I, jak i II instancji, nie jest natomiast dopuszczalny w instancji kasacyjnej.

Pogląd winien być przedstawiony na piśmie w formie uchwały podjętej w sposób wymagany przez jej statut lub też oświadczenia należycie umocowanego jej organu. Organem takim może być np. zarząd główny lub inny organ statutowy upoważniony do reprezentowania organizacji.

Organizacja społeczna jako pełnomocnik strony

W wypadkach wskazanych w ustawie przedstawiciel organizacji społecznej może być pełnomocnikiem strony (art. 87 par. 3-5 kpc, art. 585 par. 3 kpc). W takiej sytuacji w postępowaniu rozpoznawczym występuje nie organizacja społeczna jako taka, ale przedstawiciel przez nią wskazany, któremu strona udzieliła pełnomocnictwa na ogólnych zasadach.

UDZIAŁ ORGANIZACJI SPOŁECZNEJ W POSTĘPOWANIU KARNYM

W art. 3 kpk wyrażona została zasada udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości w sprawach karnych, mająca swoje umocowanie w art. 182 Konstytucji. Przez „czynnik społeczny” należy rozumieć nie tylko udział ławników w rozpoznawaniu i rozstrzyganiu spraw, ale także działania podejmowane przez przedstawiciela organizacji społecznej.

Art. 90 par. 1 kpk wskazuje etap, na jakim przedstawiciel organizacji społecznej może przystąpić do sprawy, a mianowicie dopiero w postępowaniu jurysdykcyjnym (a więc nie na etapie postępowania przygotowawczego), do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego, czyli do momentu odczytania przez oskarżyciela aktu oskarżenia. Wyklucza zatem udział w tych procedurach, które odbywają się bez rozprawy, np. orzekanie na posiedzeniu o warunkowym umorzeniu postępowania. Niemożliwym jest również zgłoszenie udziału przedstawiciela na etapie postępowania przed sądem II instancji.

W przeciwieństwie do regulacji zawartej w kpc udział w postępowaniu może zgłosić każda organizacja, a nie tylko wymieniona w stosownym rozporządzeniu

(obecnie nie istnieje wykaz uprawnionych organizacji). Jedynym wymaganiem jest istnienie związku pomiędzy zadaniami statutowymi organizacji a procesem, w którym chce wziąć udział.

Celem udziału organizacji społecznej ma być potrzeba ochrony interesu społecznego lub „ważnego interesu indywidualnego (...) w szczególności ochrony wolności i praw człowieka”. Mając na uwadze powyższe sformułowanie, można uznać za dopuszczalne wskazanie, w czym interesie występuje przedstawiciel (oskarżonego czy np. oskarżyciela posiłkowego). Podkreślić jednak należy, że nie jest on reprezentantem strony i w przeciwieństwie do możliwości przewidzianej w kpc, jego umocowanie nie pochodzi od strony procesu, ale od delegującej go organizacji.

Wymogi formalne dopuszczenia organizacji społecznej do udziału w postępowaniu

Procedura wyłonienia przedstawiciela społecznego do udziału w postępowaniu karnym jest kwestią wewnętrzną każdej organizacji społecznej. W doktrynie istnieje rozbieżność zdań co do formy złożenia wniosku. Według T. Grzegorzcyka zgłoszenie powinno nastąpić na piśmie, w którym organizacja wskazuje przedstawiciela, który ma ją reprezentować. Następnie sam przedstawiciel zobowiązany jest przedłożyć odrębne, również pisemne upoważnienie. Zgłoszenie może mieć zatem formę uchwały organizacji o przyłączeniu się do procesu.¹⁴ Natomiast zdaniem Z. Gostyńskiego sam wniosek - w odróżnieniu od upoważnienia delegującej organizacji społecznej, które musi mieć formę pisemną (art. 90 par. 2 kpk) - może być złożony ustnie do protokołu.¹⁵ Zgodzić się należy ze stanowiskiem Z. Gostyńskiego, iż wniosek taki może być zgłoszony ustnie do protokołu z uwagi na wyraźne sprecyzowanie przez ustawodawcę wymogu formy pisemnej jedynie odnośnie do upoważnienia. Oprócz zgłoszenia i upoważnienia, co wynika bezpośrednio z przepisu art. 90 par. 2 kpk, wydaje się, iż organizacja społeczna winna również przedłożyć sądowi do wglądu swój statut (lub wypis z rejestru stowarzyszeń, fundacji), by móc umożliwić skorygowanie wymagania zawartego w art. 90 par. 1 kpk.

Interes wymiaru sprawiedliwości a dopuszczenie przedstawiciela organizacji społecznej do udziału w postępowaniu

Dopuszczenie przedstawiciela organizacji społecznej jest uzależnione od tego, czy leży w interesie sprawiedliwości, co ocenia sąd (art. 90 par.3 kpk). Niewątpliwie zgodzić się trzeba z poglądem, iż dopuszczenie przedstawiciela społecznego do udziału w postępowaniu sądowym należy traktować jako regułę, natomiast niedopuszczenie jako wyjątek.

¹⁴ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego - Komentarz*, Zakamycze 1998, s. 233, t. 4.

¹⁵ J. Bartoszewski et consortes, *Komentarz - Kodeks postępowania karnego*, Dom Wydawniczy ABC 1998, tom I, s. 353, t. 7. Na poparcie powyższego stwierdzenia autor podnosi, iż w braku szczególnej regulacji należy przyjąć *per analogiam* zastosowanie art. 116 kpk.

Pojęcie „wymiaru sprawiedliwości” w sprawach karnych w sensie przedmiotowym rozumie się ogólnie jako działalność procesową sądu, podejmowaną w interesie społecznym w zakresie rozstrzygnięcia konfliktów prawnych, związanych z zarzutem popełnienia przestępstwa lub z prawnymi konsekwencjami jego popełnienia. Należy zatem uznać, że udział przedstawiciela społecznego w postępowaniu jurysdykcyjnym „leży w interesie wymiaru sprawiedliwości” w sytuacji, gdy sąd rozstrzygając konkretną sprawę, może oczekiwać pomocy w dążeniu do wydania sprawiedliwego i słusznego orzeczenia. Dlatego też pojęcie dobra wymiaru sprawiedliwości trzeba łączyć z potrzebą ustalenia prawdy obiektywnej.¹⁶

Bezpodstawna byłaby odmowa dopuszczenia przedstawiciela społecznego ze względu na charakter zarzuconego oskarżonemu czynu, czy też w sytuacji, gdyby miał on złożyć korzystne oświadczenie dla oskarżonego¹⁷ lub też, że interes społeczny jest wystarczająco chroniony przez oskarżyciela publicznego. Dodatkowe czynności sądu związane z udziałem przedstawiciela organizacji społecznej nie mogą być również podstawą uznania, iż jego udział nie leży w interesie wymiaru sprawiedliwości. Kpk nie limituje także liczby przedstawicieli organizacji społecznych w postępowaniu jurysdykcyjnym, jak ma to miejsce w przypadku oskarżyciela posiłkowego (art. 56 par. 1) czy obrońców oskarżonego (art. 77), dlatego też niedopuszczalnym byłoby odmówienie dopuszczenia organizacji z uwagi na wcześniejsze dopuszczenie innej organizacji. Decyzja taka byłaby również niedopuszczalna z uwagi na fakt, iż przedstawiciele różnych organizacji mogą po pierwsze reprezentować różnego rodzaju interes społeczny lub indywidualny (leżący po stronie zarówno oskarżonego, jak i pokrzywdzonego), po drugie dlatego, iż reprezentują one organizacje społeczne, które je delegują.

Powstaje natomiast pytanie, czy można dopuścić do udziału w sprawie organizację, która jako pokrzywdzona występuje jednocześnie w procesie w charakterze strony postępowania, np. powoda cywilnego lub oskarżyciela posiłkowego. Mimo braku ustawowego zakazu łączenia wymienionych ról procesowych wydaje się, iż w powyższej sytuacji nastąpi wydanie przez sąd decyzji negatywnej. Ma to swe uzasadnienie w charakterze instytucji udziału organizacji społecznej w toczącym się postępowaniu. Przypomnieć w tym miejscu należy, że dopuszczenie do udziału w postępowaniu sądowym nie nadaje organizacji statusu strony procesowej, choć powoduje przyznanie jej tylko niektórych uprawnień strony. Wystąpienie zatem w charakterze strony postępowania daje organizacji społecznej szersze uprawnienia, np. prawo zaskarżania orzeczeń, a co za tym idzie, może ona w pełni i o wiele skuteczniej

¹⁶ Uchwała SN z dn. 22 listopada 2002 r. I KZP 26/02.

¹⁷ Wyrok SN z dn. 25 listopada 1976 r. Rw 408/76.

realizować swe zadania statutowe w celu ochrony zarówno interesu społecznego, jak i prywatnego.

Kpk nie zawiera także zakazu przesłuchania przedstawiciela organizacji społecznej w charakterze świadka. Wydaje się jednak, iż w tej sytuacji należy dopuścić możliwość kumulacji tych ról (podobnie jak na gruncie kpc możliwość wystąpienia pełnomocnika strony w charakterze świadka, również przy braku ustawowego zakazu).

W przedmiocie zgłoszenia decyzję podejmuje sąd, który może albo odmówić dopuszczenia przedstawiciela organizacji społecznej do udziału w sprawie, albo go dopuścić do udziału w mającym się toczyć postępowaniu. Obie te decyzje winny zapaść w formie postanowienia (art.93 par. 1 kpk), które nie podlega zaskarżeniu (art. 459 par. 2 i 3 kpk). Decyzja sądu o dopuszczeniu do udziału w postępowaniu jest wiążąca zarówno dla sądu I, jak i II instancji.

Organizacja może w każdej fazie odstąpić od udziału w postępowaniu, bez zgody sądu. W trakcie toczącego się postępowania sąd nie jest uprawniony do kontroli i ewentualnego usunięcia przedstawiciela z toczącego się postępowania z uwagi na brak interesu uzasadniającego jego uczestnictwo.

Uprawnienia przedstawiciela organizacji społecznej dopuszczonego do udziału w postępowaniu sądowym

Art. 91 kpk określa uprawnienia przedstawiciela społecznego, który został dopuszczony do udziału w postępowaniu jurysdykcyjnym. Dopuszczenie go do udziału w procesie skutkuje przyznaniem mu następujących praw:

-zawiadomienia o terminie i miejscu rozprawy sądowej; jednakże niestawienie prawidłowo zawiadomionego przedstawiciela społecznego o terminie i miejscu przeprowadzenia czynności sądowej, w której ma on prawo uczestniczyć, nie tamuje postępowania sądowego;¹⁸

- prawo do uczestniczenia w rozprawach;

- art. 406 par. 1 kpk stanowi, że przedstawicielowi społecznemu w miarę potrzeby udziela się głosu w ramach końcowych przemówień, przed obrońcą i oskarżonym, co oznacza, że decyzja w tej sferze została pozostawiona uznaniu sądu;

- również uznaniu sądu pozostawiona została kwestia przeglądania akt i sporządzania z nich odpisów; art. 156 par. 1 kpk, w porównaniu do art. 142 par. 1 kpk nie wymienia przedstawiciela organizacji społecznej wśród podmiotów uprawnionych do przeglądania akt i sporządzania odpisów. Jednakże zdanie drugie art. 156 par. 1 przewiduje udostępnienie akt za zgodą prezesa również „innym osobom”, a więc takim, które nie są stronami ani przedstawicielami procesowymi, czyli np. przedstawicielowi organizacji społecznej.

¹⁸ Uchwała pełnego składu Izby Wojskowej SN z dnia 27 września 1980 r. U 1/80.

Przedstawiciel organizacji społecznej jest też uprawniony do wypowiedziania się (ustnie lub na piśmie) i składania oświadczeń na piśmie. Kpk określając tak ogólnie czynności przedstawiciela społecznego w trakcie rozprawy, nie formalizuje nadto jego działania. Podobnie jak na gruncie postępowania cywilnego należy zadać pytanie, czy przedstawiciel społeczny w ramach swych uprawnień może składać oświadczenia tylko o charakterze informacyjnym, czy także wypowiadać się w kwestiach prawnych, faktycznych oraz zgłaszać wnioski co do winy, wymiaru kary czy w końcu wnosić np. o uchylenie środka zapobiegawczego. Z przysługującego mu prawa do przemówienia końcowego (uzależnionego od uznania sądu) można wywnioskować, że może się on wypowiedzieć w wymienionych wyżej kwestiach. Jednakże nie ma on prawa zadawania pytań uczestnikom procesu, co wprost wynika z treści art. 171 par. 2 kpk, który nie przewiduje zadawania pytań przez przedstawiciela organizacji społecznej.

Przedstawiciel organizacji społecznej nie ma też prawa składania wniosków dowodowych (art. 167 kpk). Jednakże treść wypowiedzi i oświadczeń przedstawiciela organizacji społecznej może stanowić podstawę do przeprowadzenia określonego dowodu na wniosek strony lub z urzędu, gdyż w przeciwieństwie do procedowania w sprawach cywilnych sąd karny zobowiązany jest do podejmowania działania z urzędu.

Oświadczenie pisemne może być nawet potraktowane jako dowód z dokumentu, jeśli zawiera informacje istotne dla sprawy, poszerzające wiedzę sądu o osobie oskarżonego. W takiej sytuacji sąd jest obowiązany wziąć pod uwagę (zgodnie z zasadami sądowego wymiaru kary) informacje wpływające na wymiar kary, a dotyczące właściwości i warunków osobistych sprawcy.¹⁹ Konsekwencją zaliczenia w poczet dowodów oświadczenia przedstawiciela organizacji społecznej jest konieczność ustosunkowania się doń przez sąd w treści uzasadnienia (art. 424 kpk). Przedstawiciel organizacji społecznej nie jest władny do zaskarżania decyzji procesowych.

SUMMARY

The paper is concerned with the practice of acts at law in the public interest (strategic litigation) by non-governmental organizations involved in the protection of human rights. The paper presents both the traditions of such acting and its present-day forms (amicus curiae letter, impact litigation, collective actions). The paper discusses instruments of strategic litigation, available in Polish law, conducted by non-governmental organizations with special consideration for the participation of social organizations in Polish civil and criminal procedure.

¹⁹ Wyrok SN z dn. 23 stycznia 1978 r. Rw 452/77.